

ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 75, Ağustos 2018, s. 332-343

Yayın Gelış Tarihi / Article Arrival Date

10.07.2018

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

28.07.2018

Dr. Öğr. Üyesi. Gülnur DURAN

Marmara Üniv.Güzel Sanatlar Fak. Tezhip-Minyatür ASD.

glnurduran@yahoo.com

ÖRNEKLERİYLE XVII. YÜZYIL OSMANLI TEZHİP SANATINA BİR BAKIŞ

Öz

Osmanlı devletinin siyasi gücü, kendine yeten bir toplum yapısı geliştirmiş olması, Osmanlı sanatını XVII. yüzyıla kadar dış tesirlerden uzak tutmuştur. XVII. Yüzyıl-
da, Osmanlı devleti dışa açılmaya, Batı'ya yönelmeye başlayınca, hem toplumsal
ortamda hem de sanatın her alanında, mimarî başta olmak üzere değişiklikler ken-
dini gösterir. XVII. yüzyıl Osmanlı tezhib sanatı, XVI.yüzyılın klasik anlayışının
devam ettiği, çok fazla yenilik göstermeyen, tasarım ve bezeme elemanlarının se-
çiminde geleneğin korunduğu bir devir olarak karşımıza çıkar. Makalede, XVII.
yüzyıl Osmanlı tezhib sanatının, desen, motif, renk, üslûp özelliklerinin mushaf,
dîvan, mesnevî, vakfiye ve tuğra gibi değişik konularda yazılmış el yazması eser-
lerdeki yansımaları, kronolojik sıraya göre seçilen örnekler üzerinde değerlendi-
lecektir.

Anahtar kelimeler : Tezhib sanatı, el yazması kitap, üslûp.

EXAMPLES OF THE XVII. CENTURY A GLANCE TO THE OTTOMAN ILLUMINATION ART

Abstract

Long-lasting political power of the Ottoman Empire led to a self-sufficient society which kept Ottoman traditional arts from foreign influences for a long time. When XVII. century's political environment forced the Ottoman Empire to open its doors to Western influences, some changes occurred both in society and in the arts as architecture being the most effected. But, as much as the traditional arts is concerned, there had been only few improvements comparing to the previous century. Ottoman illumination art kept the previous century's conservative and classic style in the XVII. century. Traditional styles continued in terms of design and the selection of ornamentation elements. In this paper, design, motif, colour, style features seen in manuscripts like Qur'an, diwan, masnavi, the deed of endowment (vakfiye) and tughra (the imperial cipher) will be explored in selected examples according to the chronology.

Keywords : Illumination art, manuscript, illumination style.

Giriş

Osmanlı devletinin yüzyıllar boyunca koruyabildiği siyasi gücü, kendine yeten bir toplum yapısı geliştirmiş; bu durum Osmanlı sanatına da yansiyarak XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar dış tesirlerden uzak kalmasına sebep olmuştur. Yüzyılın siyasi olayları, Osmanlı devletini dışa açılmaya, Batı'ya yönelmeye zorlayınca, hem toplumsal ortamda hem de sanatta değişiklikler kendini göstermeye başlar. Zira, sanat ve kültür ortamı dış tesirlerin payını kolaylaştıracak niteliktedir. XVII. yüzyıl tezhib sanatı, yenilik göstermeyen bir devir olarak karşımıza çıkar, önceki yüzyılın sanatına fazla bir şey katılmamış büyük bir atılım olmamıştır. XVII. yüzyılın ilk yarısında Saray Nakkaşhâne'sinde hazırlanmış eserlerde sağlam desen bilgisi, motif zenginliği, temiz işçilikle XVI. yüzyılın klasik anlayışının devam ettiği görülür. Tezhibin genel tasarımı önceki dönemlerden farklı değildir. Tasarım ve bezeme elemanlarının seçiminde gelenek korunmuştur (Tanındı, 2004:887).

XVII. yüzyıl boyunca *mushaflar* ve *dua kitaplarından* sonra tezhiblerin ustalıklı olanları, *dîvanlar*, *mesnevîler* ve *hamseler* gibi zengin anlatımla işlenmiş edebî eserlere yapılmıştır. Değişik konularda yazılmış el yazması kitaplarla, XVII. yüzyıl Osmanlı tezhib sanatına kronolojik sıraya göre bakıldığında, ilk örneğimiz yüzyılın başlarına ait bir *mushaftır*.

TİEM.403 numaralı, 1026/1617 tarihli, hattat Hâlid b. İsmail (Erzurumî) imzalıdır. 377 varaktır. 48x32cm. eb'adındaki *mushafın* serlevhası (v.1b-2a), biribirinin aynı olan pençberk durakları, sûrebaşları, iki farklı desene sahip mushaf gülleri ve sayfa düzeniyle XVI. yüzyılın tezhib geleneğini devam ettiren eserlerden biridir. Altın ve laciverd rengin dengeli kullanımı, hatâyî grubu, sarılma rumî, bulut motifleriyle hazırlanan deseni; zer-ender-zer, beyne's-sütûr ve tığlardaki çift tahrir uygulamaları, temiz bir işçiliğin ürünüdür. *Mushafda* Sultan I.Ahmed (1603-1617)'in mührü vardır (v.369b-370a,187a). Ketebe kaydında Vezîriâzam Mehmed Paşa (ö.1625) 'ya hediye olarak yazıldığı belirtilmiştir. v.2a'nın tezhibindeki farklılık dikkati çekmektedir. v.1a'daki desen ve tasarımı aynı olmakla birlikte, zer-ender-zer, beyne's-sütûrlardaki motifler, renklerdeki ton farkı, tığların deseni ve işçilik aynı kalitede değildir.Sultan Abdülme-

cid (sal.1839-1861) döneminde Evkâf-ı Humâyun Nezareti Celîlesi'nde görevli Ali Şefik Bey himayesinde tamir ettirildiği 1265/1849 tarihli kayıttan anlaşılmaktadır (v.371a-372a) (R.1). (Yayın: U.Derman, 2010:106-107; İstanbul, 2010:414)

XVI. yüzyılın tezhib geleneğini devam ettiren örneklerden biri de, TİEM.21 numaralı, 1029/1619-1620 tarihli, hattat Halid b. İsmail (el-Erzurumî) imzalı, 46,5x33cm. eb'adındaki *mushafın* tezhibidir. Vezîriâzam Mehmed Paşa (ö.1625)'ya hediye olarak yazıldığı ketebe kaydından anlaşılmaktadır (v.374a-b). Serlevhasındaki (v.1b-2a) sayfa düzeni, pençberk durakları, mushaf gülleri, sûrebaşları, zengin altın kullanımı, laciverd rengin tonu, hatâyî grubu, sarılma rumî ve bulut motifleriyle hazırlanan deseni, zer-ender-zer, beyne's-sütür ve tığlardaki çift tahrir uygulamaları, mükemmel bir işçilikle yapılmıştır (R.2). (Yayın: İstanbul, 2010:416; Ferhad-Rettig, 2016:338-339)

Sultan II. Bayezid'dan (1481-1512) itibaren gelenek haline gelen *tuğra* bezemesinin (Tanındı, 2004:869), XVII. yüzyılın başlarına ait güzel bir örneği Sultan I.Ahmed (1603-1617)'in *tuğra*-sı'nın bezemeleridir. TSMK.GY.1394 numaralı, XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başlarında, Enderun'dan yetişen Nakkaş Hasan Paşa'nın (ö.1031/1622) tezhibini yaptığı *tuğra*, hem dönemin tezhib özelliklerini yansıması, hem de dönemin nakkaşları hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Beyaz keten kumaş üzerine yapılan ahârlama işleminden sonra *tuğra*, altınla çekilmiş olup, siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Eser ince bir işçiliğe sahiptir. Altının bol kullanıldığı desen, hatâyî grubu çiçekler, sarılma rumî, sazolu yapraklarla yapılmıştır (R.3) (Tanındı, 2006:329-330).

Sultan I.Ahmed (1603-1617)'in TİEM.2184 numaralı, 28x18 cm. eb'adında, 1022/1612 tarihli vakfiyesindeki *tuğra* halkârîleri ve ince çift tahrirleriyle dönemin özelliklerini yansıtan örneklerden biridir. (Yayın: Umur, 2011:172)

Yüzyılın başlarına ait bir başka örnek, Sultan II. Osman (1618-1622)'in "Farisî" mahlası ile yazdığı *dîvanıdır*. TİEM.4650 numaralı, 25,5x16,5 cm. eb'adındadır. 19 varaktır, is-mürekkebi ve nesih hattıyla yazılmıştır. Zahriye, unvan sayfası, bahirbaşları ve koltukları klasik tezhib, sayfa kenarları halkârî usulünde bezemelidir. Desenler hatâyî ve rûmî motifleriyle tasarlanmıştır. XVI. Yüzyılın desen ve motif anlayışı ve *dîvan* sayfa düzeni devam ederken, işçilikteki özennin azalmaya başladığı, klasik tezhibdeki bedahşi laciverd rengin değişimi ve bordo rengin kullanıldığı fark edilmektedir, (zahriye tezhibi, v.1b-2a, R.4). (Yayın: Kılıç, 2011:103)

XVII. yüzyıl bezeme anlayışının *mesnevî* tezhibindeki yansımaları 1070/1620 tarihli, hattat Cevrî İbrahim Çelebi (ö.1654) imzalı el yazmasında karşımıza çıkmaktadır. SK. Halet Efendi.174 numaralı eser, 22x14,5 cm. eb'adındadır. Mevlâna Celâleddin Rumî'nin (604/1207-672/1273) aynı cild içinde altı kitaptan meydana gelen *Mesnevî-i Manevi* adlı eserinin pek çok yazma nüshasında olduğu gibi, bu eserde de her kitabın zahriyesi (3. ve 6. kitap hariç), dibâce, bahirbaşı ve hâtîme tezhibi (1. kitap hariç) vardır. Sayfa düzeninde klasiğin yanısıra değişik sayfa düzenlemeleri de görülür (v.89b-90a; R.6). Eserin tezhibi, motiflerdeki irileşme az da olsa hissedilse de, kitabın başından sonuna kadar inceliğini, kıvraklığını ve zarafetini koruyan bir işçiliğe sahiptir. *Mesnevî*'nin bezemeleri, hatâyî ve rumî grubu motiflerle halkârî ve klasik tezhib usulündedir. Bazı sayfalarda her iki tezhib çeşidi birarada kullanılarak uygulanmıştır (v.47b-48a; R.5). Bezemelerde altın ve laciverdın yanısıra bordo rengin kullanılması, tezhibte bir yenilik olarak görülebilir (Ç.Derman, 2002:189-204; Korkmaz, 2008:284).

İkinci *mesnevî* örneğimiz, Edirne,1037/1627 tarihli, Derviş Bekir el-Mevlevî (İstanbulî) tarafından istinsah edilen el yazmasıdır. SK.Hamidiye 696 numaralı eser, 14,6x 9,9 cm. eb'adındadır. Nesih hattıyla yazılmış, 311 varaktır. *Mesnevî*nin bezemeleri hatâyî ve rumî grubu motiflerle klasik tezhib ve zerşikâf usûlündedir, sayfa düzeninde klasiğin yanısıra değişik sayfa düzenlemeleri de görülür. *Mesnevî*nin ilk dört kitabının dîbâce sayfalarında bulunan metinler sürahi (ibrik) formunda sahalara yazılmış, yazıların etrafındaki sahaya, hatâyî grubu motiflerle serbest kompozisyonlu desenler uygulanmıştır. Klasik tezhipteki motifler burada halkârî tekniği üzerine yapılan küçük renklendirmelerle işlenmiştir. (dibace tezhibi, v.1b-2a; R.7). Dönemin *mushaf* bezemelerindeki klasik tezhibin ince işçiliğinin biraz daha kabalaşarak, motiflerin irileştiği dikkati çeker, (bahirbaşı tezhibi,v.2b; R.8). *Mesnevî*nin tamamında üslûp birliği korunmuştur (Korkmaz, 2008:288).

XVII.yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devletinde görülmeye başlayan siyasi ve sosyal alandaki gerilemeler, sanat faaliyetlerini de büyük ölçüde etkilemiştir ve bu sanat eserlerinde de kendini hissettirir. Osmanlı sanatının ağırbaşlı, olgun beğenileri yavaş yavaş değişir. Bu durum, dönemin bezeme sanatlarına genel olarak bakıldığında klasik Osmanlı bezemelerinde ve düzenlemelerinde yeni boyama anlayışlarının ortaya çıktığı görülür. Dönemin sonlarına doğru bir yanda klasik devrin motif, desen ve sayfa düzeni geleneği devam ettirilirken diğer yanda Batı sanatının tesiri, özellikle de tezyinata hissedilmeye başlar. Klasik tezhibteki ince işçilik ve fırça hakimiyeti zayıflayarak, renklerdeki canlılık kaybolur. XVI. yüzyılın tezhibindeki zerafet de azalmıştır (Ç.Derman, 1999:113). Klasik tezhip desenlerinde birbirine benzer motifler daha sık tekrar edilmeye başlar, parlak renkler dikkati çeker.; SK.Kasîdecizâde-1, 1070/1660 tarihli; SK.Hacıbeşir Ağa-4, 1080/1669 tarihli *mushaf*lar bunun örnekleri arasında sayılabilir. (Yayın: U.Derman, 2010:, 134, 140, 148)

SK. Turhan Sultan 150 numaralı, 1073/1663 tarihli, hattat Nasuh Paşazâde Ömer Bey (ö.1679) imzalı, 31x19 cm. eb'adındaki *vakfiye* örneğinde, tezhiblerin devrinin özelliğini taşıdığı görülür. *Vakfiye*nin ilk seksen sayfasının kenarları klasik ve renkli halkârî (zerşikâf)'dir. Bu bezemeli sayfalarda, üç farklı desen tekrar edilmiştir. Desendeki hatâyî ve rumî motifleri iri, işçilik çok özenli değildir (v.1b; R.9). Yazıldığı dönemde, Saray Nakkaşhanesi'nde bezenen *vakfiye* Sultan IV.Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan (1627-1682)'a aittir (Ç.Derman, 1998:85-93). Eserin v.1a'daki Sultan IV.Mehmed (1648-1687)'in *tuğrası*, *tuğra* bezemelerinin bu dönemdeki gelişimini göstermesine de bir örnek teşkil etmektedir (R.10). (Yayın: Aslantürk, 2012)

XVII. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde; öncelikle *mushaf* bezemelerinde klasik devrin desen ve sayfa düzeni geleneğinin korunduğu eserlerle karşılaşırız.

TİEM.484 numaralı, 1086/1675 tarihli, 459 varak, 30,5x20,8 cm. eb'adındaki hattat el-Hac Mustafa Efendi *mushaf*nın serlevhası (v.1b-2a; R.11), sûrebaşları, mushaf gülleri, durakları tezhiplidir. İğne perdahtı çok kullanılmıştır. (Yayın: İstanbul, 2010:422). XVII. yüzyılın ikinci yarısında Saray nakkaşhânesinde hazırlanan *mushaf* nüshaları, cilt ve tezhib tasarımını yapan sanatkârların, bir yandan geleneği ustalıkla korurken, diğer yandan bir sonraki dönemin yeniliklerinin tohumlarını attıklarını göstermektedir. (İÜ.NEK.A-1658, 1086/1675 tarihli *mushaf*)

XVII. yüzyılın sonlarında altının daha fazla kullanılması, sadece altınla yapılan tezhib usûlü olan zer-ender-zer ve nokta şeklinde parlatma usûlü olan iğne perdahtına rağbeti arttırmıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri, müzehhib Kambur Hasan Çelebi'nin tezhib ettiği, İÜ.NEK. A.6549 numaralı, 1094/1682 tarihli, 28x18cm. eb'adındaki, hattat Hâfız Osman *mushaf*nın serlevha tezhibidir, (v.1b-2a; R.12) (U. Derman, 2010,s.168).

TİEM.405 numaralı, 1097/1686 tarihli, 32,7x21,8 cm. eb'adındaki, hattat Hâfiz Osman ketebeli (v.409a) *mushafın* tezhibleri müzehhib Kambur Hasan Çelebi'nin fırçasından çıkmıştır (v.408b). *Serlevhası* (v.1b-2a; R.13), pençberk durakları, sûrebaşları, mushaf gülleri ve hâtime sayfası tezhiplidir. Renklerde özellikle laciverd parlaklığını ve geniş kullanım alanını kaybetmiş, buna mukabil altının kullanımı artmıştır. (Yayın: İstanbul,2010:424)

Sultan II. Süleyman (1687-1691)'ın BOA. Müzehheb Fermanlar 684 numaralı, 1099/1688 tarihli, 74x46,5 cm. eb'adındaki *fermanın* hatâyî grubu motifler ve sarılma rûmîlerle yapılmış renkli halkârîleri, klasik tezhibi, bordo ve yeşil rengiyle döneminin en güzel *tuğra* bezemelerindedir. (Ovaloğlu,2003:26-27)

Sonuç

XVII.Yüzyıl tezhiplerinde, özellikle *mushaflarda*, sayfa düzeni ve tasarımı, sağlam desen bilgisi, motif zenginliği, temiz işçilikle XVI. yüzyılın klasik anlayışının devam ettirildiği görülür. Zira, *mushaflarda* yenilik arayışlarına çok fazla rağbet edilmemiştir (R.1,2). Dönemin sonlarına doğru motiflerdeki çeşitlilik azalarak, renklerdeki canlılık ortaya çıkar bordo, yeşil gibi renkler daha fazla kullanılmaya başlar. İşçilikte klasik devrin hassasiyeti görülmez. *Mushaflar* haricinde, farklı konularda yazılmış eserlerden *mesnevîlerin* sayfa tasarımlarında değişik düzenlemeler dikkati çeker (R.6,7). *Dîvanlarda* ise sayfa düzeni, fasılbaşları, arabaşlıklar, sütun arası, koltuk tasarımları önceki devrin devamıdır.

XVII. yüzyılın başlarında, *mushaf* bezemelerinde olduğu gibi, altın ve laciverd rengin dengeli kullanımı, hatâyî grubu, sarılma rumî, bulut motifleriyle hazırlanan desenler; zer-ender-zer, beyne's-sütûr ve tığlardaki çift tahrir uygulamaları ile halkârî bezemeler özenli bir işçilikle geleneği devam ettiren eserler olarak öne çıkar (R.3-8).

XVII.Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı sanatının ağırbaşlı, olgun beğenileri değişerek işçilikteki kalite azalmaya başlar. Klasik tezhibdeki bedahşi laciverd rengin soluk bir hal aldığı, altın ve laciverdin yanısıra bordo rengin kullanıldığı desenlerde, motifler kabalaşarak, irileşir. Sayfa kenarlarında klasik halkârî ve zerşikâf usûlünde bezemeler çok tercih edilerek uygulanır. (R.9-10)

Dönemin sonlarına doğru *mushaflarda*, bir yanda klasik devrin tezhib özellikleri ve geleneği devam ettirilirken diğer yanda Batı sanatının etkisi kendini gösterir. Klasik tezhip desenlerinde birbirine benzer motifler daha sık tekrar edilmeye başlar, parlak renkler dikkati çeker. XVII. yüzyılın sonlarında altının daha fazla kullanılması, sadece altınla yapılan tezhib usûlü olan zer-ender-zer ve nokta şeklinde parlatma usûlü iğne perdahtına olan rağbeti artırır (R.11,12,13). Yüzyıl boyunca tezhip sanatında meydana gelen bu gelişmeler ve değişimler *tuğra* bezemelerinde de hissedilir.

Yüzyılın en meşhur müzehhibi Mollagürânîli Beyâzî Mustafa'nın yetiştirdiği (Kanbur) Hasan Çelebi'dir. Hattat Derviş Ali'nin yazılarını tezhib ettiği bilinen Sürâhi Mustafa Efendi, Derviş Ahmed (TİEM.EH-140, 1110/1699), Baruthâneli Abdullah Efendi ve Hafız Mehmed Çelebi de tanınan diğer müzehhibler arasındadır.

KAYNAKLAR

- Aslantürk, H.Ahmet, (2012), Turhan Vâlide Sultan Vakfiyesi, Metamorfoz yay., İstanbul.
- Derman, Çiçek, (2002),”Mesnevî Tezhibine Müstesna Bir Örnek”, Birinci Uluslararası Mevlâna Mesnevî ve Mevlevîhaneler Sempozyumu Bildirileri, s.189-204, Manisa.
- Derman, Çiçek, (1999), “Osmanlı Asırlarında, Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhib Sanatı”, Osmanlı Kültür ve Sanat, c.11, s.113, Ankara.
- Derman, Çiçek, (1998), “Tezyinî Açısından Hatice Turhan Vâlide Sultan Vakfiyesi”, 17.yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı Sempozyum Bildirileri, s.85-93, İstanbul.
- Derman, Uğur, (2010), Doksandokuz İstanbul Mushafı, İstanbul.
- Ferhad, M.; Rettig, S., (2016), Kur’an Sanatı: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Hazineleeri, (Çev.,Ceylan Adar İlter), Arthur M.Saclar Gallery Smithsonian Institution, Washington, DC. Yay., İstanbul.
- Karatay, F. Ethem, (1951), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu, c.I, fasikül I, İstanbul.
- Kılıç, Esra, (2011), Sultan II. Osman’ın Siyasî Hayatı, Gazi Üniv. Sos.Bil. Enst. Tarih ABD. Yeni Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Korkmaz, Hasan, (2008), Süleymaniye Kütüphanesi’nde Bulunan Mesnevî’lerin Bezeme Özellikleri, Marmara Üniv. Güzel Sanatlar Enst. Geleneksel Türk Sanatları ASD. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ovalıoğlu, İlhan (Yay.Haz.), (2003), Osmanlı Fermanları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Gn.Md. Yay.Nu:63, Ankara.
- Tanıncı, Zeren, (1979), “XVI.Yy. Nakkaşlarından Hasan Paşa ve Eserleri”, I.Milletlerarası Türkoloji Kongresi (1973), Tebliğler.
- Tanıncı, Zeren, (2006), “Nakkaş Hasan Paşa”, DİA, c.32, s.329-330, İstanbul.
- Tanıncı, Zeren, (2004), “Kitap ve Tezhibi”, Osmanlı Uygarlığı 2, Yay.Haz. H.İnalcık-G.Renda, s.887, Ankara.
- Umur, Suha, (2011), Osmanlı Padişah Tuğraları, Cem Yayınevi, İstanbul.
- 1400.Yılında Kur’an-ı Kerim: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur’an-ı Kerim Koleksiyonu, (2010), (Ed.Müjde Unustası), Antik AŞ. Kültür Yayınları, İstanbul.

RESİMLER

R.1. TİEM.403, Serlevha, (v.1b-2a; 1026/1617)

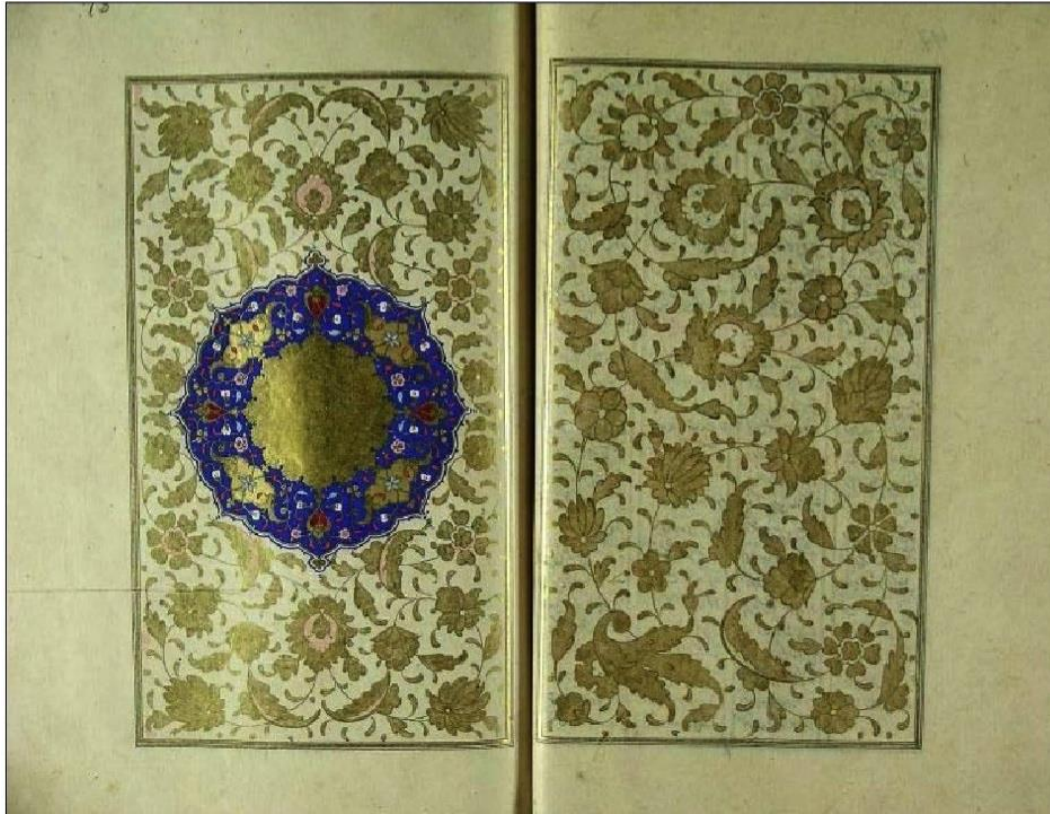
R.2. TİEM.21, Serlevha, (v.1b-2a; 1029/1619-1620)

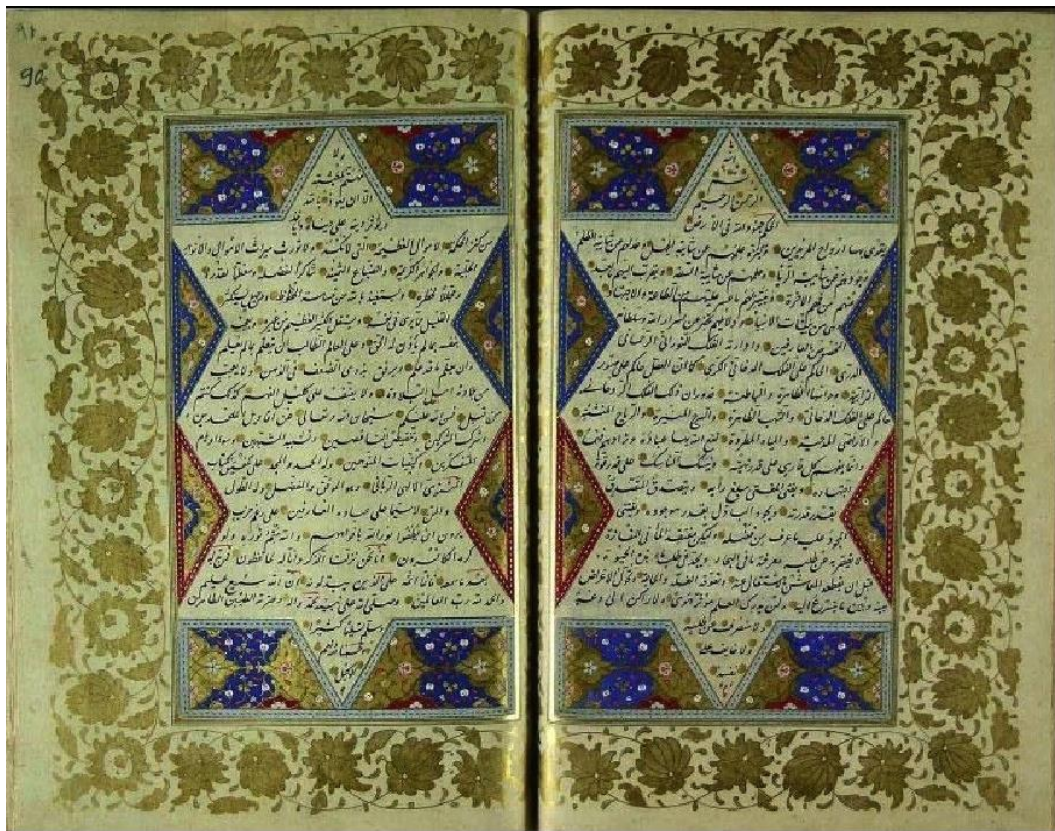
R.3. TSMK-GY.1394, Tuğra bezemesi.

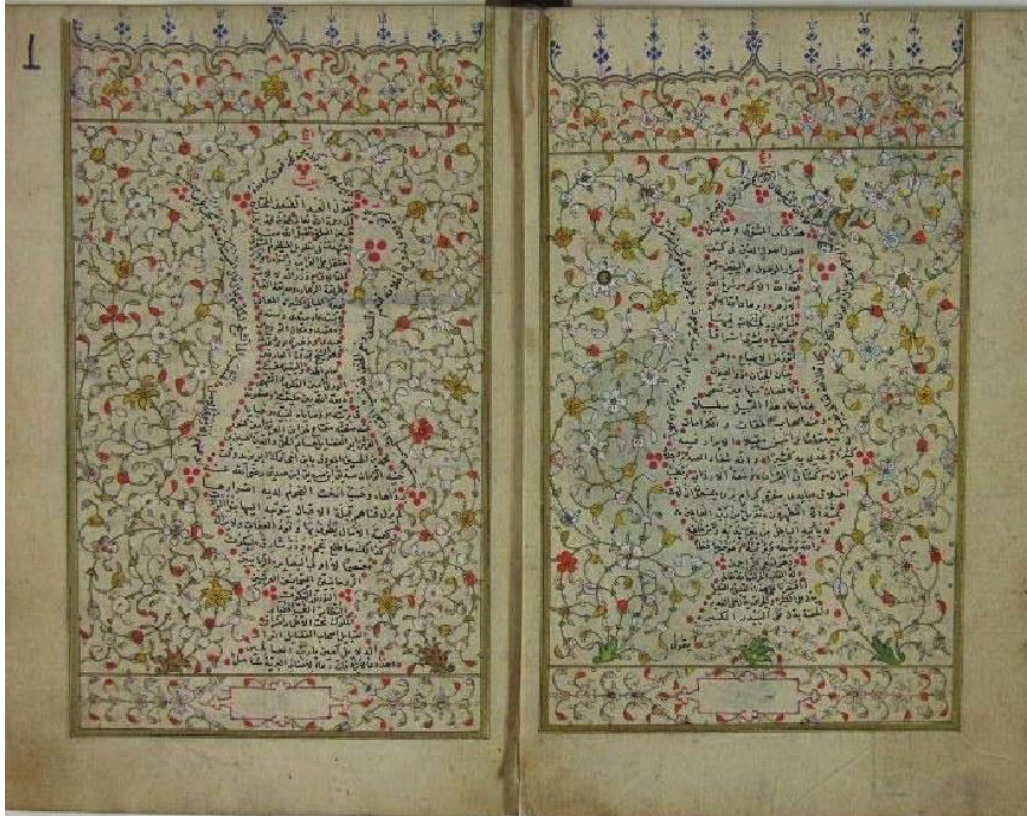
R.4. TİEM.4650, Zahiye tezhibi, (v.1b-2a)

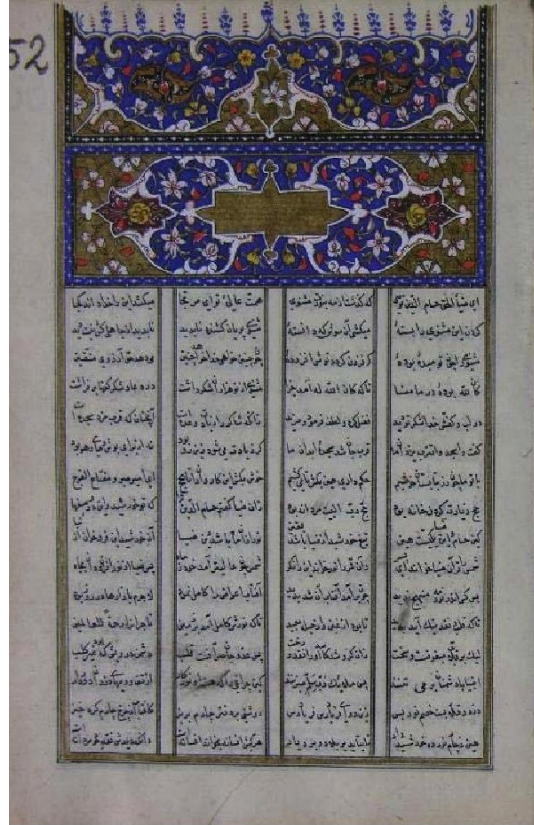
R.5. SK.Halet Efendi.174, (v.47b-48a; 1070/1620)

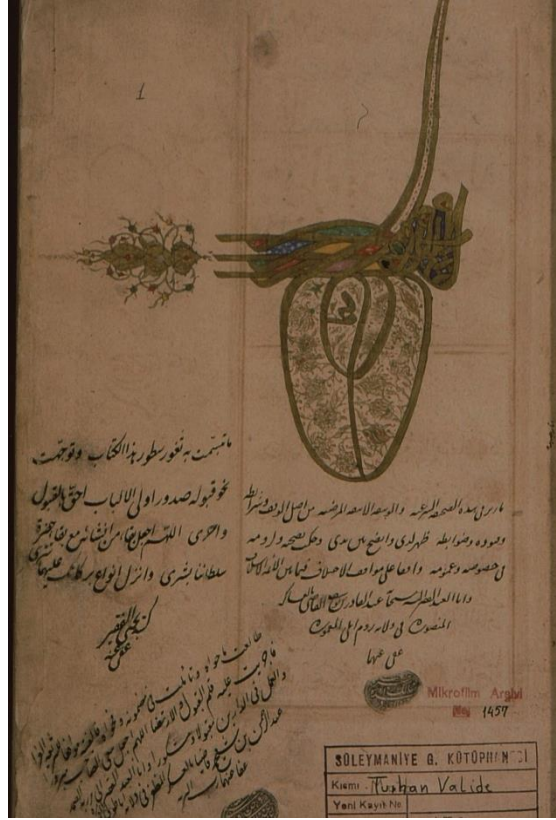
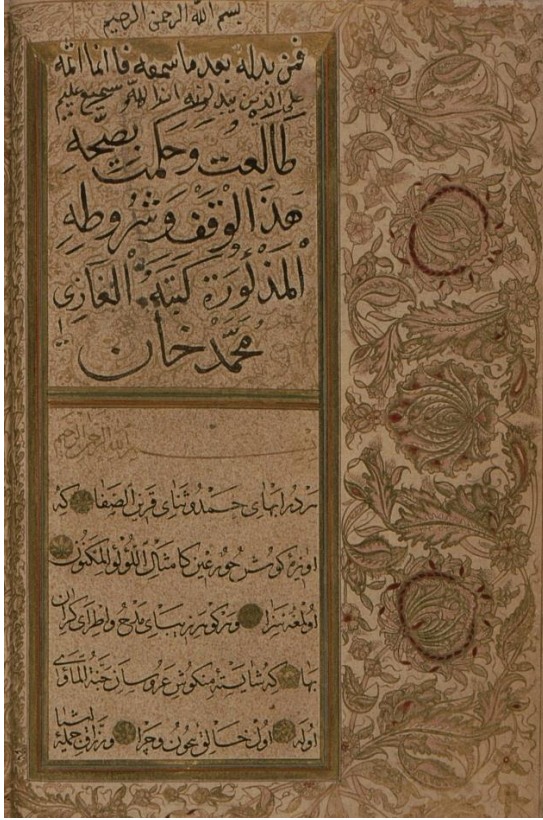
R.6. SK.Halet Efendi.174, (v.89b-90a; 1070/1620)

R.7. SK.Hamidiye 696, Dîbâce tezhîbi, (v.1b-2a; 1037/1627)

R.8. SK.Hamidiye 696, Bahirbaşî tezhîbi, (v.2b; 1037/1627)

R.9-10. SK. Turhan Sultan-150, (v.1b, v.1a ; 1073/1663)

R.11. TİEM.484, Serlevha, (v.1b-2a; 1086/1675)

R.12. İÜ.NEK.A.6549, Serlevha , (v.1b-2a; 1094/1682)

R.13. TIEM.405, Serlevha, (v.1b-2a; 1097/1686)